

KİTAPİYAT

Reşit Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Ankara, 1954 (*Türk Tarih Kurumu yayınlarından*, VII. Seri - No. 19), X + 656 s.

Osmanlı tarihinin büyük şahsiyetlerini inceleyen monografilere ilim âleminde gün geçtikçe daha çok ilgi-yaç duyulmaktadır. Basma ve yazma eserlerden başka, arşiv malzemesinin de kullanacağı bu monografilerde, III. Selim ve II. Mahmud gibi padişahların, Köprülü Mehmed Paşa ve Âli Paşa gibi devlet adamlarının icraat ve şahsiyetleri hakikate en yakın bir şekilde ortaya konmuş olacaktır. Böyle eserlerin hazırlanması uzun zamana ve derin araştırmalara lüzüm gösterir. Bu sebeple, sayın Reşit Kaynar'ın *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat* adlı kitabını memnurlukla karşıladık. Eserin Türk Tarih Kurumu yayınları arasında n.şri, ehemmiyeti hakkında bize ilham telkin etmekte idi. Fakat, Önsöz'de eserin «tam bir sentez sistlanmıyacağı» nın belirtilmesi, fazla ümide kapılmamak gerektiğini hatırlatmaktadır. Müellif önsözde eserinin «vesikalar veren bir kaynak kitabı olduğu» nu açıklıyor. Şu halde, kitabın başlığının daha iddiasız olması icab ederdi.

Eser Giriş'den sonra yirmi bölüme ayrılıyor ve sonuna da bir indeks eklenmiş bulunuyor. Yalnız, yirminci bölümün «İkinci Haricîye yazırlığı» başlığın taşınması dikkati çekmekte-

dir. Bundan, elimizdeki kitabın eserin ancak birinci cildi olduğu anlaşılıyor. Bu hususun kitabın kapsama kaydedilmesi uygun olurdu kanaatindeyiz. İlmî bir eserin değeri hakkında ilk bakışta fikir veren bibliyografyadır. Kitabda bibliyografya bulunmadığına göre, müellif istifade ettiği kaynakları bir liste halinde ikinci cildin sonuna koymadı düşünmüş olmalıdır. Eserin umumî görünüşü üzerinde daha fazla durmayıp, kısımlarını sıra ile gözden geçirelim.

Giriş'de Osmanlı devletinin gerileme sebepleriyle birlikte, Tanzimat'a hazırlık safhası inceleniyor. Fakat, müellif özet yedi sahife tutan giriş *Cevdet Tarihi*'ne dayanarak yazmış ve bu konuya son yıllarda yapılmış araştırmalardan yalnız Prof. Enver Ziya Karal'ın *Tanzimattan evvel Garplılaştırma hareketleri* (Tanzimat I, İstanbul 1940, s. 133) adını taşıyan değerli etüdüne başvurmuştur. Modern araştırmaların nazarı itibara alınmaması neticesinde, eserin giriş kısmının kifayetsiz kaldığı söylenebilir. Meselâ, Osmanlı ülkesinde skolastik zihniyetin yenilememesinin ve Batı âlemindeki denizsarı keşfiyatın imparatorluğun gerilemesinde husule getirdiği tesirlere hiç temas edilmemiştir.

Esas mevzuun yirmi bölüme ayrıldığıını yukarıda bildirmiştik. Müellif, Reşit Paşa'nın 1816 yılında ilk defa sadrîzâam nasbolununcaya kadarki

faaliyetlerini tedkik ederken, bir kısmı henüz basılmamış olan ve kendi hususî kütüphanesinde bulunan vesikalara dayanmaktadır. Yalnız, metni ekseriya tam olarak neşredilen vesikalardan bazılarının buldukları yer açıklanmamıştır. (Bk. s. 72, s. 153, s. 264, v.b.). Müellif vesikaların başkaları tarafından, kendi eseri zikredilmeden kullanılması önlemek maksadıyla bu şekilde davranmış görünür. Lâkin, kitabda adı geçen basma eserlerin neşir yerleri ve seneleri de bildirilmemiştir. İlim âleminde kabul edilmiş esaslardan müellifin ayrılmasını izah etmek güçtür. Bundan başka, eserin ön kısımlarında vak'aların hicri tarihleri yanında milâdi tarihleri de kaydedilmiştir. Fakat, sonlara doğru milâdi tarih bırakılmış, sadece hicri tarih kullanılmıştır. Müellifin başladığı şekilde devam etmesi, eserin tecanüsünü bozduğu ile ri sürülebilir.

Kitabta oldukça mühim dikkatsizliklere rastlanmakta, yabancı şahıs ve yer adlarının yanlış okunduğu hemen göze çarpmaktadır. Aberdeen, Bourqueney, Desages, Stürmer, İp-sara, v.b. Abradin, Borkne (bir kaç yerle Barkine), Dizâş, İstermer, Ebsâre, şeklinde geçmektedir. Bazı isimler ise o kadar değişikliği uğramıştır ki, doğrusunu tesbit etmek kolay olmuyor. Nitekim, Fransız elçisi Amiral Roussin'in adı bir yerde Amiral Rost (s. 132), başka bir yerde Amiral Roş (s. 184) okunmuş, Prusya elçisi Kont von Koenigsmark da Kont Götizmark şeklinde almıştır (s. 397). Müellif Avusturya elçiliği baştercümanı Testa'yı ise Neste diye kaydetmektedir (s. 410). Her hangi bir batı ansiklopedisine müracaatla bu gibi yanlışlıkların önüne geçmek mümkündür. Müellifin dikkatsizliğine delil olmak üzere bir

misâl daha verelim: s. 594 de Fransız kralının ikinci oğlunun adı, vesikanın aslında okunmadığı için, yeri boş bırakılmıştır. Halbuki, daha önceki bir vesikada bu prensin ismi açıkça yazılmıştır (s. 540: Prens de Joinville).

Eserde mâzur görülemeyecek ihmallere de mevcuttur. Müellif kitabda adı geçen şahıslar hakkında bilgi vermek zahmetine katlanmamıştır. Meselâ, Reşid Paşa'nın birinci Hariciye nazırlığı esnasında, padişahla gizli muhaberesinde aracılık yapan Mustafa Kâni Bey'in sadece adı zikrediliyor. Bu zâtın kim olduğu bir haşiyede açıklanmalı idi. Diğer taraftan, «Gayr-ı resmî gazetenin neşri ile ilgili teşebbüsler» bahsinde İngiliz Churchill'in İstanbul'da bir Türkçe gazete çıkarmasına müsaadeyi bâvi irade sâdir olduğu bildirilmekle yetinilmiştir (s. 315). Bahsin sonunda, sahife altına düşülecek bir notta, gazetenin *Ceride-i Havadis* adıyla 1 Cemâziyelâhire 1256 yani 31 Temmuz 1840 tarihinde intişara başladığı tahşiye olunabilirdi (Bk. Selim Nüzhet, *Türk gazeteciliği*, İstanbul 1931, s. 84). Eserde buna benzer ihmallere maalesef pek çoktur.

Reşid Paşa'nın ikinci Paris ve Londra elçiliklerinin daha etraflıca incelenmesi kabildi. Zira, Paşa'nın bu elçilikler esnasında Bâb-ı Âli'ye yoladığı tahrirler İstanbul'daki Başvekalet Arşivi'nde mahfuzdur. Müellif bunları araştırmaya lüzum görmemiş ve Paşa'nın elçilikten Hariciye nazırı olarak dönüşünde, Avrupa'da edindiği intibalara dâir, padişaha sunduğu bir lâyhayı kitaba derc ile iktifa etmiştir. Dördüncü ve beşinci Paris elçiliklerinde, Reşid Paşa'nın en başta meşgul olduğu Lübnan meselesini de müellif iki bölümde tedkik eylemek-

tedir. Bu meselenin tek bölümde incelenmesi her halde daha mantıklı olurdu. Nitekim, Yunan meselesi kitabda iki fasıllı bir bölüm teşkil etmektedir.

Gözümüze ilişen aksaklıklardan sonra, eserin takdire şayan taraflarını da belirlemeliyiz. Bazı kelimele- rin yanlış okunmasına rağmen (meselâ, bed' yerine bide; germiyyat yerine keremiyyat), vesikaların metni düzgün olarak neşredilmiştir. Bundan başka, müellifin yayınladığı vesikaların bir kısmı hakikaten orijinaldir. Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın ikinci isyanına ait olan vesikalar Mısır meselesine yeni bilgiler katmaktadır. Tanzimat'ın tatbikine müteallik bulunanlar da ibretle okunmaya değer. Osmanlı imparatorluğu ile Yunanistan arasındaki münasebetlerin başlangıç safhası, eğer yanlış olmasak, memleketimizde ilk defa bu kitabda teferruatıyla ele alınmıştır. Yeni Yunan devletinin büyük komşusu aleyhine beslediği genişleme hırsı, müellifin sunduğu vesikalarda ortaya çıkmaktadır.

Eserin kullanılmasını kolaylaştırmak üzere hazırlanan indekse gelince, bu iki ceddelden ibaret olup, biri şahıs adlarını, diğeri ise yer, millet, kavim v.b... adlarını alfabetik olarak sıralamaktadır. Şahıs adları indeksinde aynı şahıs, yanlış imlâ sebebiyle, bir kaç yerde birden görülüyor:

s. 640 da Conning, s. 642 de Istratford Kannin (doğrusu: Stratford Canning); s. 643 de Dük dö Mal, s. 646 da Dük dö Romal (ikisi de yanlış; doğrusu: Dük d'Aumale). Bu arada, ihtimal bir dalgınlık eseri olarak, Fransızca pamphlet kelimesi de şahıs adları indeksine girmiştir (s. 645). Bu kelimenin hicivname manasına geldiği malumdur.

Sayın Reşat Kaynar'ın eseri hakkındaki mütalâalarımızdan çıkan netice, kitabın bir emek mahsulü olduğu, fakat modern tarih metoduna göre yazılmamış bulunduğuudur. Eser ne tam bir sentez denemesi, ne de eksiksiz bir vesika külliyyatıdır. Müellif kaynakları tefsirden çekinmiş olduğu gibi, Mustafa Reşid Paşa'ya ait bütün vesikaları yayınlamış da düşünmemiştir. Kitabı dikkatle okuyanın zihninde bir çok noktalar vüzhuzuz olarak kalmaktadır. Tanzimat kahramanı, İngiltere ile 1888 ticaret anlaşmasını imzalamakla acaba hatâ mı etmiştir? Memleketin garplılaşmasını kendisi ne dereceye kadar lüzumlu ve mümkün görüyordu? Okuyucu bu meselelere dâir katî hükümlere varmamaktadır. Mamsfih, Mustafa Reşid Paşa'nın çeşidli icraatını ortaya koyan vesikaların yayınlanması, hiç şüphesiz, bir hizmettir. Burada belirtmeğe çalıştığımız hususların, eserin ikinci cildi hazırlanırken göz önüne alınacağını umuyoruz.

Ercümend Kuran.